

Nogironlik fenomeni: tarixiy bosqichlar va ijtimoiy qarashlar evolutsiyasi

Guliruxsor Ro‘zmatova,

Samarqand davlat pedagogika instituti

1-bosqich magistranti.

Zebo Bekchanova,

“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi

Xorazm viloyati Xonqa tuman bo‘limi ijtimoiy xodimi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada nogironlik fenomenining tarixiy shakllanish jarayoni hamda turli davrlarda kishilik jamiyatida nogiron shaxslarga nisbatan bildirilgan munosabatlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Nogironlik fenomeni, tarixiy rivojlanish, jamiyat munosabati, ijtimoiy stereotiplar, Yevgenika ta’limoti, inklyuziya, inson huquqlari, ijtimoiy integratsiya.

Abstract. This article examines the historical formation of the phenomenon of disability and analyzes societal attitudes toward persons with disabilities across different historical periods.

Keywords. Disability phenomenon, historical development, societal attitudes, social stereotypes, Eugenics ideology, inclusion, human rights, social integration.

Nogironlik masalasi insoniyat tarixida muhim ijtimoiy, madaniy va axloqiy muammolardan biri bo‘lib kelgan. Turli davrlarda jamiyatning rivojlanish darajasi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga qarab nogiron shaxslarga nisbatan munosabat ham keskin farqlangan. Ba’zi tarixiy bosqichlarda nogironlik ijtimoiy chetlatish va kamsitish bilan bog‘langan bo‘lsa, boshqa davrlarda rahm-shafqat yoki himoya obyekti aylangan. Zamonaviy jamiyatda esa nogironlik inson huquqlari va inklyuziya nuqtayi nazaridan baholanmoqda.

Ibtidoiy davrda insonlar og‘ir sharoitda yashaganligi sababli, faqat tirik qolish imkoniyati bo‘lganlar yashab keta olganlar, aynan shundan kelib chiqib ushbu davrda nogironligi bor shaxslarga nisbatan hech qanday munosabat shakllanmaganligini ko‘rish mumkin.

Kishilik jamiyati shakllana boshlagach, nogironligi bor shaxslarga nisbatan bo‘lgan munosabat turli xil diniy mifologiyalarda shakllandi. Qadimgi Mesopotamiyada Shumerlarning madaniyatida sopol taxtachalarga bitilgan hikmatlarda nogironligi bor shaxsga tengsizlik asosida ijtimoiy munosabat bo‘lganligi aks ettirilgan. Jamiyatda nogironlik qoralangan va noxushlik alomati sifatida talqin etilgan.

Shumer madaniyatining turli xil bashoratlarida quyidagilar bitilgan. “Agar ayol eshitmaydigan bola tug‘sa, qirol taxtdan mahrum bo‘ladi, agar ayol 6 barmoqli bola tug‘sa, dushman qirol saroyini xonavayron qiladi, agar ayol pakana bola tug‘sa, turli xil noxush voqealar ro‘y beradi, agar ayol sog‘lom o‘g‘il tug‘sa, jamiyat rivojlanadi.”

Qadimgi Spartada nogironligi bor bolalar jarga uloqtirilganligi tarixan ma‘lum. Qadimgi Rim qonunchiligida nogironligi bor bolalarga meros qoldirilmagan va ularga turmush qurish ta‘qiqlangan.

Qadimgi Afinada nogironligi bor bolani o‘ldirish tavsiya qilingan.

Qadimgi Yunon tabibi Gippokrat nogironlik va aqliy zaiflikni ilk marotaba ilmiy asoslashga harakat qilgan. Uning ta‘kidlashicha, muayyan insonning aqliy zaifligi va boshqa kasalliklari hech qanday shayton yoki xudoga aloqasi yo‘q. Bu holat inson tanasidagi biologik xususiyatlar bilan bog‘liqdir.

Aflotun nogironlikni Yevgenika nuqtai nazaridan, uning shogirdi Arastu esa nogironlikni iqtisodiy nuqtai nazardan talqin etib, Sparta tajribasini oqlaganlar. Aflotun badbashara bo‘lgan insonlarga g‘amxo‘rlik qilishni ta‘qiqlovchi qonunni qabul qilinishining tarafdori bo‘lgan. Lekin, aqlida nuqsoni bo‘lgan shaxslar hech qanday jazoga tortilishi kerak emas deb hisoblagan. Arastu jamiyatda nogironligi bor shaxslarni zarur bo‘lmasligi kerak deb hisoblagan.

Hindistonning qadimgi mifologiyasi bo'lgan "Mahabhorat"da ko'zi ojiz hukmdor Durixroshtir haqida so'z boradi. Unda ko'zi ojiz hukmdor ko'p narsani bila olmaydi. Shuning uchun noto'g'ri qarorlar qabul qiladi deb e'tirof etilgan. Qadimgi Hindistonning boshqa mifologiyalarida nogironlik tasodifiy holat deb belgilangan. Shuningdek, Alloh hech qachon, hech narsani bejiz yaratmaydi deb qayd etilgan.

Qadimgi Xitoyda nogironlik fenomeniga doir qarashlar Konfutsiy falsafasi tufayli shakllangan. Konfutsiy ta'limotiga ko'ra, jismoniy nuqsonlar insonning qadr-qimmatini belgilamaydi. Uning qadr-qimmatini aqliy va ma'naviy komilligi bilan belgilanadi deb ta'kidlangan.

Qadimgi Markaziy Osiyo tarixini o'z ichida aks ettirgan va Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi bo'lgan "Avesto"da ham nogironlik masalalariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ushbu manbada nogironligi bor shaxslarni davolash va nogironlikni bartaraf etish jarayonlari tavsiflangan. "Avesto"da nogironlikni davolashdan ko'ra, uni oldini olish muhimroq ekanligi ta'kidlangan. Birinchidan: turmush qurayotgan yigit va qiz benuqson va sog'lom bo'lishi kerakligi qayd etilgan. Ikkinchidan: homilador ayollar iztirob chekmasligi, asabiylashmasligi, ko'proq meva va go'sht mahsulotlarini iste'mol qilishlari kerakligi qayd etilib, faqat halol mehnat bilan topilgan rizq bilan oziqlanish kerakligi aytilgan.

"Injil"da Iso payg'ambar eshitish qobiliyatini yo'qotgan, ko'zi ojiz shaxslarni davolanganligi ko'p marotaba keltirilgan.

O'rta asrlarda nogironligi bor shaxslarga nisbatan turli xil stereotiplar tufayli salbiy munosabat shakllanib, ular shaytonning malayi sifatida talqin etilgan. Bu davrda nogironligi bor shaxslar daydi va nochor hayot kechirishgan. Yevropaning Parij, Venetsiya kabi katta shaharlarida ko'zi ojiz, zaif eshituvchi shaxslarni masxaralovchi tomoshalar tashkil etilgan.

Uygʻonish davriga kelib Yevropada nogironligi bor shaxslarga nisbatan munosabat oʻzgara boshladi. Uygʻonish davrining mutafakkirlari asarlarida nogironligi bor shaxslarga nisbatan jamiyatda munosabat oʻzgarishi lozimligi qayd etildi. Bu holatni biz ayniqsa, buyuk Fransuz mutaffakiri Jan Jak Russoning taʼlimotlarida koʻramiz. Uning fikriga koʻra, “Barcha insonlar teng huquqlidir. Agar biz barcha insonlarning teng huquqliligini tan oladigan boʻlsak, unda jamiyatdagi kuchlilar kuchsizlarga yordam berishlari lozimdir. Jamiyatdagi adolat kuchlilarning kuchsizlarga yordam berishi bilan ifodalanadi”.

Usmoniylar saltanatida nogironligi bor shaxslar foydali shaxs deb hisoblangan, ayniqsa sulton saroyida kechalari shovqin boʻlmasligi uchun eshitish qobiliyatini yoʻqoygan shaxslarning xizmatidan foydalanilgan va ular bilan imo-ishora tilida muloqot qilingan. Bu borada koʻplab sayyohlar yozib oʻtganlar. Baʼzi hollarda sud jarayonlarida imo-ishora tilidan foydalanlagligiga ham sayyohlar guvoh boʻlishgan.

Koʻpchilik islomiy oʻlkalarda muazzinlik vazifasini asosan koʻzi ojiz insonlar bajargan.

Islom dinining muqaddas kitobi boʻlgan Qurʼoni Karimda, jamiyatda nogironligi bor shaxslarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllanishiga katta eʼtibor qaratilgan. Qurʼoni Karimning “Baqara” surasida nogironligi bor shaxslarning mulkka egalik qilishi ham belgilangan: “Ey moʻminlar, bir biringiz bilan qarz muomalasini qilsangiz, yozib qoʻyinglar. Orangizda bir kotib adolat bilan yozsin. Agar zimmasida qarzi boʻlgan aqlsiz, ojiz yoki yosh bola, juda keksa, kar-soqov, yoki til bilmasligi tufayli aytib yozdirishga qodir boʻlmasa uning homiy vakili adolat bilan yozdirsin va sizlar rozi boʻladigan adolatli guvohlardan ikki erkak kishi yoki bir erkak, ikki ayol, biri unutib adashsa, biri unga eslatadi” [8:48].

Fiqh ilmining asoschilaridan biri Burxoniddin Margʻinoniyning “Kitob Al-hidoya” asarida nogironligi bor shaxslarning huquqlariga alohida toʻxtalgan. Birinchidan: Jinoyat sodir etgan nogironligi bor shaxslarga erkinliklar berilgan. Ikkinchidan: Tilsiz qolgan kishi nikoh oʻqitishi, oʻz mulkiga ega boʻlishi huquqi berilgan. Uchinchidan: Imo-ishora tili biz soʻzlashadigan til bilan bir xil huquqiy maqomda boʻlishi kerakligi belgilangan.

Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” kitobida nogironligi bor shaxslarning mehnat qilish huquqi va davlat tomonidan iqtisodiy ta’minlanishi kerakligi haqida yozgan bo‘lib, uning yozishicha, “Haqiqiy baxt-saodatga erishuv yo‘lida bir-birlariga yordam berib yaxshi, go‘zal ish-amallar qiluvchi odamlar yashaydigan shahar fozila shahar, ya’ni fozil odamlar shahridir. Inson barcha a’zolari solim, butun, mukammal ishlab turganida sog‘lom bo‘lganiday, barcha aholisi go‘zal yaxshi xulqli va bir-biriga yordam beruvchi shahar ham fozil odamlar shahridir” [5:239]. Shuni ham aytish joizki, Forobiyning “Fozil odamlar shahri” ta’limoti Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning qarashlarida, Amir Temurning davlat boshqaruv tamoyillarida ham o‘z aksini topdi.

XIX asr oxirlariga kelib Yevgenika ta’limoti shakllanib, jamiyatning ijtimoiy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsata boshladi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi “sog‘lom” va “mukammal” aholini yaratish g‘oyasiga asoslangan edi [9]. Mazkur maqsaddan kelib chiqqan holda, yevgenika tarafdorlari nogironligi bor shaxslarni jamiyat hayotidan cheklash, ularni alohida ijtimoiy guruh sifatida ajratishga qaratilgan siyosat va amaliyotlarni ilgari surdilar. Bu holat nogironligi bor shaxslarning ijtimoiy faolligi va huquqlarining keskin cheklanishiga olib kelgan, shu bilan birga uning g‘oyalaridan irqchilikni oqlash maqsadlarida ham foydalanilgan.

Sobiq Sovet Ittifoqida nogironligi bor shaxslarga bo‘lgan munosabat, nogironlikning tibbiy modeliga asoslandi. Unda nogironlik barqaror kasallik sifatida tushuniladi. G‘amxo‘rlik asosan ko‘zi ojiz va eshitish qobiliyatini yo‘qotgan shaxslarga nisbatan bo‘ldi. Ularning o‘z tashkilotlari va mehnat korxonalari ochildi. Boshqa turdagi nogironligi bor shaxslarga deyarli hech qanday e’tibor qaratilmadi.

XX asrning 70-yillariga kelib nogironligi bor shaxslarga nisbatan jahonda ijobiy munosabat shakllana boshladi. Bunga 2 ta jahon urushi va nogironligi bor shaxslarning faollashuvi sabab bo'ldi. Mazkur jarayonda Eyt Roberts, Judi Hyuman kabi nogironligi bor yetakchilar tufayli "Mustaqil hayot" konsepsiyasi ishlab chiqildi va u asosida bir qator muhim bo'lgan xalqaro hujjatlar qabul qilindi. 1971-yilda "Aqliy rivojlanishdan orqada qolgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi BMT ning Deklaratsiyasi, 1975-yilda BMT ning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiyasi, 1982-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironligi bor shaxslarni himoya qilishning Umumjahon dasturi", 1993- yilda "Nogironligi bor shaxslar uchun teng imkoniyatlarni yaratish standart qoidalari" va nihoyat 2006-yilda Birlashgan Millarlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari to'g'risida" gi Konvensiyasi qabul qilindi. Bugungi kunda ushbu hujjat nogironligi bor shaxslarga qaratilgan ijtimoiy siyosatning asosiy hujjati hisoblanadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng 1991- yilning 18-noyabr kuni "Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish" qonuni qabul qilindi. Aytish joizki, mazkur qonun mamlakatimizda qabul qilingan ilk qununlardan biri bo'ldi. Aynan mustaqillik davridan boshlab, nogironligi bor shaxslarning manfaatlarini himoya qiluvchi turli jamoat tashkilotlar paydo bo'ldi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sa'y-harakatlari tufayli, nogironligi bor shaxslarga nisbatan siyosat tubdan o'zgardi. Qisqa vaqt ichida 40 dan ortiq me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Birlashgan Millarlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari to'g'risida" gi Konvensiyasi ratifikatsiya qilindi [1]. Nogironlikni tushunishda eskirib qolgan "Tibbiy" modeldan umume'tirof etilgan "Ijtimoiy" modelga o'tilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni bilan tashkil etilgan Ijtimoiy himoya milliy agentligi faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ham nogironligi bo'lgan shaxslar, og'ir kasallikka chalinganlar, shuningdek, jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bor bo'lgan hamda uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar bilan ijtimoiy ishlarni amalga oshirish qilib belgilangan [3].

Nogironligi bor shaxslarga nisbatan munosabatlarning shakllanish va rivojlanish tarixining tahlili quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

Birinchidan: Nogironligi bor shaxslarga bo‘lgan salbiy qarashlar tasodifiy emas, balki asrlar davomida shakllangan ijtimoiy stereotiplar mahsulidir. Ularga nisbatan munosabatlar nogironlikni tibbiy model emas ijtimoiy model sifatida qabul qilina boshlagani sababli yaxshilanib borgan.

Ikkinchidan: Islom dinining tarqalishi va Sharq mutafakkirlarning insonparvarlikni targ‘ib etuvchi ta‘limotlari nogironligi bor shaxslarga nisbatan tolerant munosabatning shakllanishiga olib kelgan. Shu sababli musulmon Sharqida ularga bo‘lgan qarashlar ancha ijobiy tarzda shakllangan.

Uchinchidan: Ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi kishilik jamiyatida nogironligi bor shaxslarga nisbatan ijobiy munosabatlarning shakllanishiga olib keldi. Texnologiyalar rivojlagani sari ularning ijtimoiy integratsiya jarayonlari jadallashib bormoqda.

To‘rtinchidan: Muayyan jamiyatning barqaror rivoji barcha a‘zolarining, jumladan nogironligi bor shaxslarning ham faol ishtirokiga bog‘liq. Inklyuziv ta‘lim va ijtimoiy siyosat nafaqat adolatni ta‘minlaydi, balki jamiyat salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. “Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasini ratifikatsiya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 07.06.2021 yildagi O‘RQ-695-son. <https://lex.uz/docs/-5447413>.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bor shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O‘RQ-641-son. <https://lex.uz/docs/-5049511> 16.10.2020.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni. 01.06.2023 yildagi PF-82-son. <http://lex.uz//docs/-6480342>

4. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. Расулев А., Мирзаев К., Каримов У., Муродов А. таржимаси. Тошкент: Шарқ. 2020. – 688 б.
5. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Ёшлар матбуоти, 2023. – 318 б.
6. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. – Т.: Шарқ, 2001. – 152 б.
7. Бурҳонуддин Марғиноний, «Ҳидоя». Таржима ва изохлар муаллифлари: Аъзамхон Қамбаров (бош таржимон), Акмалжон Икромжонов, Илҳомжон Бекмирзаев (тарих фанлари доктори) «Ҳидоя» 1-жуз. Тошкент. Нашриёт: «Hilol» нашриёт-матбааси. 1990 й. 894 б.
8. Қуръони Карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Тошкент: “Munir” нашриёти, 2023й. – 624 б.
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Yevgenika>

